

AZ ISKOLARENDSZERŰ FELNŐTTOKTATÁS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA 1945–1948 KÖZÖTT

Hazánkban a felnőttek oktatásának kezdeteivel a reformkorban találkozunk. Ettől kezdve többször napirendre került különféle szervezeti és tartalmi formában, az adott korszaknak megfelelő igényvel és színvonalon a felnőttoktatás kialakításának gondolata.¹ Ezekre a változatos kísérletekre, megszűnő, majd ismét újra induló kezdeményezésekre általánosan az jellemző, hogy nem tudtak tartós, egységes és általános rendszerré szerveződni, a kapitalizmus viszonyai között hiányzott az az egyértelmű és meghatározó osztályérdek és szempont, amely az uralmon lévő osztály számára szükségesnek tartotta volna a dolgozó tömegek ilyenfajta képzését.

E tanulmány az eddigi kutatások elégtelensége miatt nem foglal állást abban a kérdésben, hogy az intézményes (iskolarendszerű) felnőttoktatás a felszabadulással kezdődik-e vagy voltak-e történeti előzményei is hazánkban. Itt legalábbis a következő problémákra kell választ adni:

1. *Mi tekinthető iskolarendszerű felnőttoktatásnak?* (Valószínűnek tűnik, hogy arra az intézményes képzésre kell gondolnunk; amely a közoktatásügy adott fokozataival és típusaival egyenértékű képzést nyújt, képesítés és jogosítás szempontjából azonos a rendes korúak iskolai végzettséget nyújtó bizonyítványának képesítésével és jogosításával.)

2. Annak ellenére, hogy a modern közművelődés szerkezetében — éppen a permanens nevelés követelményének fölmérésével — a felnőttképzés és a népművelés összeforr egy közművelődési rendszerben, a múltat illetően föltétlenül *különbséget kell tenni a köznevelés és a népművelés intézményei között*. Ennek megfelelően — de általában is — a tanfolyam jellegű képzési, szervezeti formákat (pl. a népfőiskolát) nem tekinthetjük iskolarendszerű oktatási intézménynek.

Mindaddig, amíg ezekre a problémákra a kutatások feleletet nem adnak, a felnőttoktatás intézményes kiépítésének kezdő időpontjául indokolt a felszabadulás évét tekinteni, különösen azért, mert *valóban intézményessé, állami feladattá, tömeges méretűvé a felnőttoktatást népi demokráciánk tette*.

A rendelkezésre álló forrásanyag bősége, a téma rendkívül bonyolult belső és külső összefüggései, a terjedelem szabta korlátok nem teszik lehetővé, hogy e tanulmányban szó essék a felnőttoktatás teljes történeti alakulásáról és tantervi, tananyagbeli kérdéseiről. Mindössze arra vállalkozhatunk, hogy az első néhány év történetéből kiragadunk *két problémát*, ezeket kísérreljük meg összefüggéseiben részletesen megvizsgálni.

¹ V. ö. *Felkai László*: Neveléstörténeti kutatások a magyarországi felnőttoktatás kezdeteiről. A „Neveléstörténet és szocialista pedagógia” c. kötetben. Bp. 1969. — A tanulmányunkban feldolgozott témával foglalkozott *Horváth Márton*: Iskolai rendszerű felnőttoktatásunk kialakulása és fejlődése a felszabadulás utáni években. (Magyar Pedagógia, 1966. 2. sz.)

I.

Az első problémakör: az intézmény létrejöttének körülményei.

A felnőttek oktatásának történelmi szükségességét a felszabaduláskor alapvetően megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyaink vetették fel. Éppen ez a gyökeres történelmi fordulat tette fontos és nagyon sürgős feladattá, hogy a politikában és a közéletben vezetéshez jutott munkás- és paraszti tömegek rövid idő alatt eljussanak olyan képzettségbeli színvonalra, amely alkalmassá teszi őket feladataik betöltésére és végrehajtására.

Az új káderek képzésének szükségessége ebből a szempontból tehát nagy jelentőségű *politikai kérdés* volt. Ugyanezt a közművelődés szemszögéből nézve úgy értékelhetjük, hogy ez az ellenforradalmi rendszer bűneit jóvá lenni kívánó *demokratikus szándék*: tanulási lehetőség az önhibájukon kívül csak alacsony végzettséggel rendelkező felnőtt munkások és parasztok számára.

A demokratikus pártok a felnőttek oktatásának mind a történelmi-politikai súlyát, mind a demokratikus vonását igen hamar felismerték, és az ország teljes felszabadulását követő rövid időn belül — jelentőségének megfelelően — napi-rendre tűzték. 1945. augusztus 1-én a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szakszervezeti Tanács képviselői pártközi értekezletet tartottak, s a kérdésekben elfoglalt álláspontjukat, javaslataikat a miniszterelnök elé terjesztették.² Valamennyien egyhangúan megállapították, hogy a közélet, a közigazgatás, a köznevelés, a rendőrség és a honvédség „igazán csak akkor válik demokratikussá, ha annak irányításában tevékenyen részt vállal a munkásság és a parasztság is”. Tekintve, hogy a várható köznevelési reform csak évek múlva érezteti hatását, addig is „sürgős szükség mutatkozik arra, hogy a legközelebbi évek folyamán munkás- és parasztszármazásúakat intézményesen előkészítsük az értelmiségi pályákra”. Ezek alapján a tennivalókat a következőkben látták:

1. Két-három éven belül 5—10 000 közigazgatási tisztviselőt szükséges kiképezni egy-két éves esti tanfolyamon.

2. A már felelős állásokba helyezett, városokban szolgálatot teljesítő közigazgatási, közüzemi és rendőrségi tisztviselőket a szakminisztériumok (elsősorban a Belügyminisztérium) által rendezendő tanfolyamokon — a falvakban szolgálatot teljesítőket járási, megyei székhelyen összevonva, egyéni tanulásra építve — kell felkészíteni.

3. Az újjáépítés sikere érdekében szükség van szakavatott „technikus-kaderekre”, akiket egyrészt rövid ideig tartó esti tanfolyamokon, másrészt magasabb fokú képzettséget adó külön esti tanfolyamokon kell képezni.

4. Hasonlóképpen a mezőgazdaság számára — kollégiumokkal kapcsolatos tanfolyamokon — szakképzett irányítók felkészítése is szükséges.

5. Lehetővé kell tenni, hogy munkás- és parasztszármazásúak — két-három év alatt — középiskolai tanulmányaikat esti tanfolyamokon végezhessék el.

6. Ugyancsak két-három éves esti tanfolyamok induljanak az egyetemeken és a főiskolákon a munkások és parasztok számára, amelyek befejezésével megfelelő képesítést („jogi, nevelői, szociális gondozói stb.”) kaphatnak.

A demokratikus pártok javasolták továbbá, hogy e feladatok megoldására, a tanfolyamok, kollégiumok tanulmányi irányítására — felügyeleti jogkörrel felruházva — a magyar kormány nevezzen ki kormánybiztost és melléje tanácsadó szervként egy országos paraszt- és munkásoktatási tanácsot, amelyben helyet kapnak a demokratikus pártok, az érdekelt minisztériumok és a szakszervezetek képviselői.

² Művelődésügyi Minisztérium Irattára (M. M. It.): VKM elnöki ügyosztálya, 11. 337/1945. sz. iratsomó. A miniszterelnöknek küldött pártközi előterjesztés másodpéldánya.

A miniszterelnök a pártok beadványát állásfoglalás végett megküldte a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a VKM pedig a javaslatokról kikérte az *Országos Köznevelési Tanács* véleményét. Az ország akkori helyzete, a tennivalók sokfélesége, a hatalomért induló élet-halál harc nem tette lehetővé, hogy a felnőttek eme tágon értelmezett, széles körű oktatása alaposan átgondolt, jól felépített, perspektivikusan tervezett egységes képzési rendszerré álljon össze. Maguk a pártok is csak az elkövetkező 3—4 év alatt sürgősen megoldandó feladatként jelölték meg a tennivalókat. Ebben a konstrukcióban nem differenciálódtak a részletek, a hangsúly az objektív szükségleteken és a gyorsaságon volt.

Az Országos Köznevelési Tanács elnöki tanácsa felismerte a pártok javaslatainak jelentőségét, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a meglevő szükségleteket figyelembe véve lehetőséget kell teremteni intézményes formában a munkások és parasztok szakmai képzéséhez és tanulmányaik végzéséhez.³ Véleménye szerint „a köznevelésnek nincsenek minden társadalomban és minden korban változatlanul megmaradó elvei, eljárásai, intézményes formái”, sőt feladata, hogy „medret ásson a szerves fejlődésnek”. Amennyiben „a kultúrpolitika irányítói ezt nem teszik, vagy elsodortatnak, vagy eszközei lesznek a társadalomban tevékeny erőknél és folytonos önutolérésben kell kimerülniök”. Az OKT a pártok beadványában megfogalmazottakat a végrehajthatóság szempontjából vizsgálva javasolta, hogy válasszák külön a szakmai tanfolyam jellegű továbbképzést és kiképzést a felnőttek közép- és felsőfokú iskolai tanulásától. A szakemberképzésről az illetékes minisztériumok — a kivánalmaknak megfelelően — különböző tanfolyamok formájában gondoskodhatnak, a felnőttek közép- és felsőfokú tanulása a „meglevő intézményeink új célok érdekében való szerves bekapcsolásával lehetséges”. A felnőttek tanfolyamokon és iskolákkal kapcsolatos kétféle képzési formája a Tanács szerint feleslegessé teszi a kormánybiztosság és annak tanácsadó testülete felállítását, mivel a tanfolyamok felett a megfelelő szaktárca rendelkezik, azokat szervezi, éltetéséről gondoskodik, a felnőtteknek a rendszeres iskolával kapcsolatos tanulmányai megszervezésére, irányítására legfőbb illetékes a VKM.

A felnőttek oktatásának ismertetett tervezete nagy jelentőségű politikai kérdés volt, ez pedig feltételezte, hogy a reakció meglevő erői nem szívesen gondoltak arra az eshetőségre, ha a pártok javaslata intézményes formában megvalósul. Vonatkozik ez az akkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyes fórumaira is. Bizonyára szerepet játszott ebben, hogy a minisztérium apparátusának többségét még az ellenforradalmi rendszertől örökölte, és élén TELEKI GÉZA állt. „Teleki felismerte: a kibontakozó népi demokratikus forradalom az uralkodó osztályok gazdasági és politikai hatalmának felszámolása felé mutat... nyíltan harcot hirdetett a népi demokratikus forradalom ellen (V. ö. TELEKI GÉZA: Lapunk indulásakor. Köznevelés, 1945. 1—2. szám) ... programjának alaphangja a lassúság, fokozottság hangsúlyozása volt.”⁴ Joggal támadta a *Szabad Nép* július 25-i vezércikke a minisztériumot azzal, hogy „rosszul sáfárkodott a közoktatás gondjára bízott ügyével”. A források ugyanakkor arra is utalnak, hogy a VKM-be is felléptek már a közoktatás demokratikus reformjának őszinte és kitartó hívei, mint pl. KOVÁCS MÁTÉ, SIMON LÁSZLÓ, KEMÉNY GÁBOR és mások.

³ MM. It.: VKM Betétív a 11.337/1945. számú elnöki ügyirathoz

⁴ Rác Béla: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának történetéhez. Levéltári Közlemények, 1962. 1. szám.

A felnőttoktatás ügye a minisztériumon belül kezdettől fogva a III. (nevelési) ügyosztályhoz került, melynek KOVÁCS MÁTÉ volt a vezetője. „A nevelési ügyosztály szoros együttműködésben dolgozott az Országos Köznevelési Tanáccsal, valamennyi elvi jelentőségű kérdésben kikérte annak véleményét . . . Ez a szoros kooperáció elősegítette, hogy a demokratikus reformok a nevelésügy kérdésében, ha nagy erőfeszítések árán is, de a kibontakozás irányába haladjanak.”⁵ Amikor tehát a VKM-nek a felnőttnevelés intézményes megszervezésében való tevékenységét vizsgáljuk, ezt a körülményt messzemenően figyelembe kell vennünk. TELEKIék megpróbálták elvi aggályaikkal késleltetni a demokratikus pártok beadványában foglalt javaslatok megvalósulását. A III. ügyosztály viszont, amely sok tekintetben meglehetősen nagy önállóságot élvezett, kezdettől fogva helyeselte a felnőttoktatás intézményessé tételét. A *Köznevelés* 1945 nyarán interjút készített KOVÁCS MÁTÉval, s a következőket kérdezte: „Gondol-e a tervezet a felnőttekre, akik gyermekkori mulasztásaikat szeretnék pótolni?” „Mindazok számára, akik az életben tehetségről, szorgalomról, ráteremtésről tettek tanúbizonyságot, minden iskolafaj keretén belül rendszeres esti iskolai tanfolyamot fogunk szervezni”⁶, hangzott a miniszteri osztálytanácsos válasza.

Ugyancsak ezt támasztja alá az is, hogy a székesfőváros polgármestere tárgyalásokat kezdett augusztusban a főváros egyes iskoláiban felállítandó esti munkásiskolák tárgyában a III. ügyosztállyal. A megbeszélésre a polgármester így emlékezik vissza: „A Miniszter Úr megbízottjával folytatott részletes és alapos tárgyalás után a Miniszter Úr megbízottja szóbeli engedélyt adott az iskolák megnyitására”.⁷ Az említett megbeszélések nyomán szeptember 4-én — jóval az irányadó kormányrendelet megjelenése előtt! — napvilágot látott a polgármesteri rendelet: „. . . egyes székesfővárosi polgári iskolák, gimnáziumok és kereskedelmi középiskolákkal kapcsolatban a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól kapott felhatalmazás alapján munkás férfiak és nők részére esti munkás polgári iskola, munkás gimnázium és munkás kereskedelmi középiskola felállítását rendelem el”.⁸

1945 szeptemberében már nyilvánvalónak látszott, hogy a VKM nem térhet ki a demokratikus pártok javaslatai elől, de nem is késleltetheti lényegesen a megvalósítást. Azt viszont elérte, hogy a pártok beadványában megfogalmazottakat jelentős mértékben módosította. Az Országos Köznevelési Tanács véleményét is figyelembe véve kidolgozta és továbbította javaslatát a miniszterelnöknek. Ez az alábbi eltéréseket mutatta a pártok (és lényegében az OKT) javaslataival szemben:⁹

1. A VKM előterjesztés csak „a paraszt és munkásfelnőttek középiskolai, illetőleg egyetemi képzésére” vonatkozó javaslatokra reflektál, még sem említi a tanfolyamszerű képzés problémáját.

2. Mivel a felnőttoktatás összekapcsolódik a működő középiskolai, főiskolai, egyetemi szer-zettel, nem tartotta célravezetőnek „a felnőttek oktatásának országos intézésére tág hatás-körrel felruházott kormánybiztos” kinevezését.

⁵ Rácz i. m.

⁶ Az új iskola tervezete. *Köznevelés*, 1945. 3. szám.

⁷ Fővárosi Levéltár: Budapest székesfőváros polgármesteri iratok, VII. üo. 86. 712/1946.

⁸ Fővárosi Levéltár: Budapest székesfőváros polgármesteri iratok — Munkásiskolák szervezése. 91.120/1945. VII. üo. számú rendelet.

⁹ MM. It.: VKM elnöki ügyosztály, 11-337/1945. sz. iratcsomó. A miniszterelnöknek küldött VKM-előterjesztés.

3. A minisztérium ugyancsak feleslegesnek tartotta az Országos Paraszt- és Munkásoktatási Tanács felállítását, mert egy ilyen különálló szerv „csak nehézségekre, az elvégzendő feladatok széttagolására vezetne”. Ehelyett javaslattevő feladatok végzésére az Országos Köznevelési Tanácsot ajánlja felruházni ilyen joggal.

A miniszterelnök októberben értekezletet hívott össze a VKM javaslatának megvitatására, és elfogadta minisztérium álláspontját. Az Országos Köznevelési Tanácson belül felállították a *felnttöktatási szakosztályt*, amely „a felnöttek oktatásával kapcsolatos kérdéseket figyelemmel kíséri és ezekben az ügyekben ... véleményt nyilvánít vagy javaslatot készít”.¹⁰ Majd megjelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány 11.130/1945. M. E. számú rendelete „az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól”.¹¹

A dolgozók iskolarendszerű oktatása tehát intézményes formában megkezdődött, elsikkadt azonban a pártoknak az a javaslata, amely a vezető állásba jutott munkás és paraszt káderek szakmai, tanfolyamszerű képzését kívánta megvalósítani, illetőleg ezt a feladatot részben átvette az iskola, amely az adott időszakban lényegesen kevesebb eredményességgel tudta betölteni ezt a szerepet. A VKM azzal, hogy nem jött létre a felnöttek képzését irányító kormánybizottság és tanácsadó testülete, a dolgozók iskolájának ügyét illetően elég nagyfokú önállóságot élvezett, s ennek a tanuló dolgozók nem egy esetben kárát látták. Kétségtelen, hogy a felnötteknek kizárólag iskolával kapcsolatos képzése esetén szükségletlen lett volna kormánybiztos kinevezése. Ámde feltétlenül létre kellett volna hozni egy olyan, megfelelő és kellő hatáskörrel felruházott testületet, amely állandóan nyomon kísérhette és ellenőrizhette volna — legalábbis átmenetileg, az intézmény megszilárdításáig, szervezeti formájának és tartalmi jellegének kialakulásáig — a dolgozók iskoláinak szervezését és irányítását. Jellegénél fogva nem tölthette be ezt a szerepet az Országos Köznevelési Tanács, amelynek csupán véleménynyilvánító és javaslattevő szerep juthatott.

A dolgozók iskoláját életre hívó rendelet megjelenése után a VKM hozzalátott a felnöttek iskoláinak országos szervezéséhez. A kormány alaprendelete a felnöttek iskolájának főbb kereteit adta meg: a megszervezhető intézménytípusokat, a tanulás feltételeit, a tanévbeosztást és a tantervi irányelveket, a végrehajtás részletes kidolgozását a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumra bízta. A dolgozók közép és középfokú iskoláiról szóló miniszteri végrehajtási utasítás 1946. február 7-én látott napvilágot.¹² A VKM-rendelet teljes bemutatása és értékelése nem lehet feladata e tanulmánynak, mindössze a témánk szempontjából fontosabb összefüggésekre utalhatunk, valamint a megnyitható iskolatípusok jelentősebb szervezeti kereteire és tartalmi jellemzésére szorítkozhatunk.

A végrehajtási utasítás a következő iskolafajták szervezésére adott lehetőséget: gimnázium I—VIII. osztálya (humanisztikus és reál tagozattal), polgári iskola (I—IV. osztály), tanító- és tanítónőképző (I—V. osztály) és óvónőképző (I—IV. osztály). A meginduló évfolyamok tanulmányi ideje 6 hónap, így naptári évenként két osztály vált elvégezhetővé. A szorgalmi idő

¹⁰ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 11.150/1945. M. E. számú rendelete, Magyar Közlöny, 1945. 186. szám.

¹¹ Magyar Közlöny, 1945. 186. szám.

¹² A vallás- és közoktatásügyi miniszter 19.100/1946. VKM számú rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült; felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól szóló 11.130/1945. M. E. számú rendelet végrehajtása tárgyában. Köznevelés, 1946. 4—5. szám.

március 1-től augusztus 31-ig, ill. szeptember 1-től február utolsó napjáig tartott, tehát az egyes osztályok között nem volt tanítási szünet.

A dolgozók iskoláinak első évfolyamaira azok a hasznos foglalkozási ágban állandó jellegű munkát végző kenyérkeresők voltak felvehetőek, akik betöltötték 18. életévüket, de 45 éves kornál nem idősebbek. A felvételnél igazolniuk kellett állandó munkaviszonyukat, politikai megbízhatóságukat és az előző tanulmányaikat. A felsorolt iskolatípusok első osztályába történő felvételhez a népiskola vagy általános iskola IV. osztályának elvégzése volt szükséges. A rendelet lehetőséget biztosított arra, hogy a dolgozók gimnáziumának vagy polgári iskolájának II—IV. osztályaiba, valamint a gimnázium V. osztályába, a tanító- és óvónőképző I. osztályába jelentkezhesen az is, aki a megállapított tantervi ismeretanyagból osztályonként sikeres felvételi vizsgát tett. A megszerzett iskolai végbizonysítvány a rendes korúak hasonló típusú iskolai végzettségének megfelelő, azokkal egyenértékű és további tanulmányokra jogosító végzettséget adott.

Az egyes iskolafajok tanításrendjével kapcsolatosan a végrehajtási utasítás közli a megnyitható dolgozók iskoláinak óratervét és az azok tantervére vonatkozó utasításokat. A művelődési cél és az ismeretanyag kiválasztása tekintetében a dolgozók iskoláinak óratervei és tantervei a rendes korúak iskoláinak megfelelő típusaiban érvényben levő ismeretanyagához igazodtak. Mindössze kisebb tananyagbeli csökkentést tartalmazott a rendelet, valamint általánosságokban utalt arra, hogy a tanítás során figyelembe kell venni a tanulók érettebb korát.

A megjelent miniszteri végrehajtási utasításról a következő állapítható meg:

1. Megalkotásában érvényre jutott az a szempont, hogy *átmeneti időre készült*: a közoktatásügy teljes reformjának bevezetéséig kapott funkciót.

2. A dolgozók iskolarendszerű szervezett és tömeges oktatásának nem voltak történelmi előzményei hazánkban, emiatt *szükségszerűen a rendes korúak iskolaszervezetéhez kellett kapcsolódnia*. (Igazat kell adnunk az OKT képviselőjének: „... valóban az a helyzet, hogy felülről szabályozunk előre valamit, aminek terjedelméről, kibontakozási lehetőségeiről csak jóslatokba bocsátkozhatunk”.¹³)

3. A végrehajtási utasítás kemény politikai harcok eredményeképpen jött létre. Tekintve, hogy a kormány a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot bízta meg a rendelet kidolgozásával, a haladó erők tiltakozásai ellenére több, *az előrehaladást gátló vonás* jutott érvényre az utasításban. Ezek nagymértékben befolyásolták a dolgozók tanulási lehetőségeit. Többek között: a beiratkozásnak a 18. életévben megállapított alsó korhatára sokak számára eleve lehetlenné tette a tanulást; a tanítási anyag mennyisége és a tanulás gyors üteme (egy naptári év alatt két osztály végzése) igen erős megterhelést jelentett a tanuló felnőtt számára, aki munkaidőkedvezmény nélkül, nem egy esetben a munkahely által akadályoztatva, tankönyvek hiányában kénytelen tanulni; nem adott a rendelet a pedagógus számára gyakorlati útmutatást a tananyag feldolgozásához, a tananyag beosztását saját magának kellett elvégeznie; a végrehajtási utasítás gyakorlatilag az alapképzést zárta ki azzal a csábító lehetőséggel, hogy a felnőttek tanulmányaikat a gimnázium V. osztályában kezdhették, amennyiben az előző osztályok tantervi anyagából sikeres felvételi vizsgát tettek. A szükséges alapképzettség hiánya sokak számára éppen a múlt rendszerben a legkevésbé tanulni tudó munkás- és parasztrétegeknek okozott megoldhatatlan feladatot, amikor magasabb fokú tanulmányokat akartak folytatni; érvényre jutott az a múltból örökölt középosztályra jellemző szemlélet, amely féltette köreit a „felhígulástól”, de nem utolsó sorban féltette saját pozícióit is!

¹³ MM. It.: VKM III. üo. 30—3 tétel 19.100/1946. számú iratesomó — Felnőtt dolgozók középfokú és középiskoláit létesítő 11.130/1945. M. E. sz.. rendelet végrehajtási utasítása.

II.

A másik vizsgált problémakör: *milyen körülmények között szerveződött meg faluhelyen a dolgozók iskolája.*

A felnőttek oktatása az első tanévben nem hozta meg a kívánt eredményt. Az irányadó rendelkezés fentebb ismertetett hiányosságain kívül számos körülmény hátráltatta még a kibontakozást. Az ország újjáépítése megfeszített erővel folyt, amelyből elsősorban az ipari munkásság vette ki a részét. A fokozódó megélhetési gondok, az infláció erősödése szintén nem teremtett megfelelő tanulási körülményeket. Az ellenforradalmi rendszer amúgy is korszerűtlen iskolaépületeit erősen megrongálta a háború, sok helyen nem kezdődhetett meg a tanítás. Igen nagy gondot okozott a pedagógushiány is, sokan elpusztultak a háborúban vagy külföldre távoztak.

A dolgozók iskolája első tanévének eredményeiről a VKM-be érkezett tanterületi főigazgatói jelentések azt mutatták, hogy a felnőttek iskolái kizárólag városokban szerveződtek meg. A *Köznevelés* május 1-i számának (9. szám, 11. lapon, a Hírek rovatból) adatai szerint az ország területén addig 39 gimnázium 89 osztályában 2811 dolgozó tanult, 6 tanítóképző intézet 9 osztályában 180, 39 polgári 69 osztályában 1308 dolgozó kezdte meg a tanulást, két óvónőképző két osztályában pedig 56 tanuló dolgozó nő iratkozott be. Nem jutottak érvényre tehát azok a demokratikus szempontok, amelyeket KERESZTURY DEZSŐ vallás- és közoktatásügyi miniszter a dolgozók iskoláinak beindításakor így fogalmazott meg: „... a parasztság és munkásság érdekképviselői szerveinek bevonásával gondosan fel kell kutatni parasztságunknak és munkásságunknak a magasabb művelődéstől eddig elzártabban élő tagjait, akik egyéni értékük-nél fogva a közjónak kiváló munkásaivá válhatnak”.¹⁴

A faluhelyen megszervezendő dolgozók iskoláinak még nagyobb akadályai voltak 1946 tavaszán, mint egyéb helységekből. Így mindenképp a falu életét a földosztással kapcsolatos problémák kötötték le. Az ellenforradalmi rendszer művelődéspolitikájában a falusi iskolák jelentős mértékben háttérbe szorultak. Emellett az iskolák tárgyi, személyi állományát nagymértékben érintette a háború. Különösen azokon a vidékeken volt nagy a pusztulás, ahol a legsúlyosabb harcok folytak. Fejér megyéből például igen szomorú állapotokról számolnak be a jelentések. A rácalmási népiskola igazgatója írja, hogy az iskolát bombatalálat érte, az épület romokban hever.¹⁵ Másutt „az iskolai iratok, az iskola bútorai és egyéb felszerelése eltűntek. Csak a falak vannak meg”.¹⁶ A vidéki iskolákban amúgy is szomorú képet mutatott a pedagógus-ellátottság. A háború csak súlyosbította a nevelőhiányt. „A szárazréti iskolában egy tanítóra 90, a maroshegyi iskolában 80 tanuló jut...”.¹⁷

Ezeket a körülményeket, feltételeket nem vette figyelembe a dolgozók iskoláit életre hívó kormányrendelet és annak végrehajtási utasítása. Joggal írja a következőket KOZMA JÁNOSNÉ vidéki pedagógus: „... olyan irányzatot is látok érvényesülni, amit sem mint nemzetnevelő, sem mint népi származású nem helyeselhetek. Ennek az irányzatnak a kikristályosodását a legutóbbi 11.130/1945. M. E. számú rendeletben látom... Helytelennek tartom, hogy ez a

¹⁴ *Keresztury Dezső*: A dolgozók iskolái. — *Köznevelés*, 1946. 4–5. szám vezércikke.

¹⁵ Székesfehérvári Állami Levéltár. Tanfelügyelői iratok, 1945/55. sz.

¹⁶ A sárszentmihályi rk. iskola iskolaszéki elnökének jelentése. Székesfehérvári Állami Levéltár, Tanfelügyelői iratok, 1945/80. sz.

¹⁷ Székesfehérvári Állami Levéltár, Tanfelügyelői iratok, 1945/1625. sz.

rendelet is csak a városi dolgozók, tehát az ipari munkásság továbbképzését szolgálja.”¹⁸

A tankerületi főigazgatói jelentések, melyek a dolgozók iskolái első tanévének megindulásáról számolnak be, jelzik, hogy *faluhelyen nem sikerült megszervezni a felnőttek iskoláit*. A budapestvidéki tankerületi főigazgató a következőket jelenti a VKM-nek: „Ezt a legnehezebb kérdést a gazdapártok, helyi Nemzeti Bizottságok, szabadművelési előadók, igazgatók útján állandóan felszínen tartottam, igen kevés eredménnyel”.¹⁹

A VKM kénytelen volt megállapítani, hogy „a tankerületi főigazgatók igyekezete a gazdálkodó falusi dolgozók iskoláinak felállítására hajótörést szenvedett az első tanévben azon, hogy nem tudták az ilyen iskolázás lehetőségét kellő hírterjesztéssel bevinni a falusi dolgozók köztudatába”.²⁰

A Nemzeti Parasztpárt végig következetesen harcolt a felnőttoktatás kiépítéséért, hogy a dolgozók iskoláiba paraszti tömegek is bekapcsolódhassanak. A pártnak ez a törekvése a VKM-ben is megmutatkozik, amikor parasztpárti miniszter kerül az élére. KERESZTURY DEZSŐ minisztersége idején két fontos intézkedés történt. A VKM átiratot küldött a *Magyar Népi Művelődési Intézet* elnökségéhez.²¹

Az intézetet a VKM 1946. július 16-án állította fel. (Magyar Közlöny, 1946. 158. szám, 3. 981/1946. VKM. sz. rendelet) Feladata a községek tanyák, földműves népe művelődésének előmozdítása, a rendes korúak és a felnőttek továbbtanulásának segítése, a tanulók kollégiumi elhelyezése, tanulmányi előrehaladásának biztosítása stb. volt. Az intézet kétéves működése alatt igen eredményes tevékenységet fejtett ki a paraszti tömegek kulturális felemelkedése érdekében. Az átiratban felkérték az Intézetet, hogy a falusi dolgozók iskoláinak szervezési előmunkálatait sűrűsöen indítsa meg. A szervezés során a VKM a következő kérdésben kívánt tájékozódni:

- meg kell ismerni a nagyobb gazdaközpontokban az iskolaszervezés lehetőségeit;
- hol szükséges és lehetséges felnőttek iskoláinak szervezése;
- miképpen lehetséges megoldani a téli 5—6 hónap időszakokra esetleg internátusban összegyűjtendő tanulók ellátását, együttartását;
- hogyan oldható meg a pedagóguskérdés.

A Népi Művelődési Intézet azonnal hozzálatott a falusi dolgozók iskolájának szervezéséhez. ILLYÉS GYULA július 21-én a *Szabad Szó* címlapján *Kiáltványt* intézett a magyar parasztsághoz a falusi dolgozók iskoláinak ügyében. Egyaránt szólt a falusi parasztemberekhez és azokhoz az értelmiségiekhez, akikre a szervezéssel kapcsolatos feladatok várnak. Megállapítja: „A szépíthetetlen valóság az, hogy mint annyiszor és annyi felé a parasztságot pusztán letelepedési módja, a különben oly lélek- és jellemnevelő foglalkozása most és nálunk is megköti a felemelkedésben; a tág határokhoz láncolva leláncolja a tegnapi állapotához: mostoha testvérekké teszi szabad testvérei között.” ILLYÉS GYULA véleménye szerint a parasztt dolgozók iskoláinak szervezését a régi partikulák mintájára lehet megoldani. A Kiáltvány általános felhívással fordult a parasztsághoz, éljen a tanulási alkalommal, és ehhez a munkához segítséget kér a „falusi és városi betűértőktől.”

A Népi Művelődési Intézet rövid időn belül hatalmas iskolaszervező munkát végzett. Eredményes tevékenységéről egyre-másra érkeznek a VKM-be a jelen-

¹⁸ Köznevelés, 1946. 3. szám, „Levelesláda” c. rovatban.

¹⁹ MM. It.: VKM V. üo. 56. tétel, 70 884/1946. sz.

²⁰ MM. It.: VKM III. üo. Felnőtt dolgozók földműves iskoláinak megszervezése, 30—3. tétel, 84.474/1946. sz. iratcsomó.

²¹ Uo.

tesek. A *Köznevelés* rendszeresen hírt ad munkájukról. Tapasztalatuk szerint „mindenütt nagy a készség az ügy előmozdítására, s több helyen valóságos kis kultúrforradalmat hagyott maga után” a szervezés²². Egy későbbi híradás már az első konkrét eredményekről számol be: „Szeptember 26-ig mintegy 170 közből érkezett érdeklődés a parasztdolgozók iskolái iránt... A jelentkezések még egyre tartanak.”²³

A Népi Művelődési Intézet iskolaszervező munkájának tapasztalatait figyelembe véve a VKM kidolgozta és rendeletben tette közzé azokat a szervezeti és tartalmi változásokat, amelyek — a magyar falvak adottságaihoz igazítva — új alapokra helyezték a parasztdolgozók iskoláinak működését. „A felnőtt dolgozók iskoláinak az 1946/47. iskolai évre szóló utasítások”-ban²⁴ a VKM már körvonalazta az iskolaszervezés módozatait. Eszerint „Ahol — megfelelő iskolafaj hiányában — a dolgozók iskoláját felállítani sem közeli anyaiskola útján, sem ilyenek partikulájaképpen, tanárok kitelepülésével nem lehetséges, ott helyi alkalmi tanerőkkel előkészítő tanfolyam alakjában kell a falusi dolgozók tanulását lehetővé tenni”, amelynek elvégzése után — kijelölt anyaiskolában — vizsgát tesznek a tanulók.

1946. szeptember 28-án látott napvilágot — a VKM e tárgyban hozott második fontos intézkedéseként — a 4841/1946. VKM. számú rendelet a *parasztdolgozók iskolájáról*.²⁵ A rendelkezés megalkotásában a minisztériumot az az alapvető szempont vezérelte, hogy „a dolgozók iskoláit mielőbb és minél nagyobb számban ki kell vinni a falvakba.”²⁶ Ennélfogva különleges tantervű és időbeosztású parasztdolgozók iskolái, illetve előkészítő tanfolyamai szervezését rendelte el az alábbi iskola típusok szerint megnyitható osztályokban: gimnázium (I—VIII), polgári iskola (I—IV.), tanítóképző (I—V.), óvónőképző (I—IV.), valamint az általános iskola V. és VI. osztályában. A rendelet lehetőséget biztosított a paraszti dolgozók tanulására azokban a falvakban is, amelyekben nem voltak meg a feltételek (tanerőhiány, a jelentkezők csekély száma stb.) az iskola működtetésére oly módon, hogy partikulázerű előkészítő tanfolyamokat lehetett létesíteni. A tanfolyamok tanulói az egyes osztályok anyagából év végén vizsgát tehettek. Az osztályonként megkívánt legkisebb tanulói létszám 5 fő, a legnagyobb 30 fő volt. Amennyiben a tanításra nem lehetett biztosítani megfelelő pedagógust, a tantárgyak egy részét más képesítésű oktató is taníthatta, például „lelkész, orvos, gyógyszerész, mérnök, gazdasájszt, közigazgatási tisztviselő stb.”. A beiratkozás alsó határát a betöltött 16. életévben állapították meg.²⁷ A tanulmányi rendre vonatkozóan a rendelkezés tág teret biztosított a helyi lehetőségek, feltételek figyelembevételének, tekintettel volt a mezőgazdasági munkák évszakonként eltérő alakulására. Egy naptári évben legfeljebb két osztályt lehetett elvégezni. A tanulmányi időt „erősebb és könnyebb foglalkoztatású szakaszokra” kellett elosztani. A „nyári tanév” 480 óráját következőképpen lehetett pl. hon-

²² *Köznevelés*, 1946. 18. szám, Hírek.

²³ *Köznevelés*, 1946. 19. szám, Művelődéspolitikai hírei.

²⁴ *Köznevelés*, 1946. 18. szám. Közlemények.

²⁵ Magyar Közlöny, 1946. évf. 212. szám.

²⁶ MM. It.: VKM-elnöki ügyosztály 4841/1946. sz. iratcsomó. Dolgozók iskoláinak fejlesztése.

²⁷ A rendelkezés már figyelembe vette a kormányának a dolgozók iskolájába felvehető kenyéreskereső tanulók alsó felvételi korhatármódosításáról szóló 9730/1946. M. E. sz. rendeletét. (Magyar Közlöny, 1946. évf. 202. szám, amely a dolgozók általános iskolája I. osztályába való felvételt a betöltött 14., a dolgozók polgári iskolája és gimnáziuma I. osztályába való felvételt a betöltött 16. életévben állapította meg.

tani: augusztus 1 — szeptember 15 között heti 24 tanítási óra, szeptember közepétől november közepéig heti 5 óra, november közepétől január közepéig heti 42 óra volt tartható. A nyári tanév augusztus 1-én, a téli tanév január 16-án kezdődött. Módot adott a rendelet arra is, hogy naptári évenként egy osztály legyen elvégezhető.

A parasztdolgozók iskoláinak tantervéről, óratervéről és tantárgyi útmutatásáról a VKM nem sokkal később külön rendeletben intézkedett.²⁸ A mintául szolgáló bemutatott óratervek irányadó elvéül az szolgált, hogy a tanítási évre megállapított összes óraszám „rugalmasan alkalmazkodjék a helyi körülményekhez”.

A dolgozók polgári iskolai óraterve például az alábbi táblázatban foglaltak szerint alakult.

A rendelet tantervi útmutatásai ugyancsak általános szempontokat adtak, csupán a 19.100/1946. VKM sz. rendeletben foglaltaktól való eltéréseket közölték. Mindössze utalás történik arra, hogy a tanítás alkalmával figyelembe kell venni „a parasztdolgozó lelki alkatát”, érdeklődését és gyakorlati beállítottságát.

A parasztdolgozók iskoláiról hozott rendelkezések igen nagy kedvezményeket biztosítottak a tanulni vágyók számára. Maximálisan igazodtak a falu adott művelődési lehetőségeihez, a tanítás szerkezetében, tartalmában a helyi körülményekhez való alkalmazkodást tették lehetővé.

Ha összevetjük e rendelkezéseket a kormány által kibocsátott alaprendelet végrehajtási utasításával, számos egyező vonás ellenére lényeges különbségeket is találunk bennük. Először is a rendeletek *demokratikus szellemét* kell kiemelnünk: a tanévbeosztás, a tananyag rugalmas csoportosítása stb. lehetővé tették az iskolázatlan paraszti tömegek tanulását, a tanulási feltételek teljesíthetők voltak minden művelődni vágyó dolgozó számára. Továbbá: a parasztdolgozók

A dolgozók polgári iskoláinak óraterve

Közös tárgyak	Tanévi összes óraszám					
	évente 2			évente 1		
	osztályt végzők számára					
	I—II.	III.	IV.	I—II.	III.	IV.
Magyar nyelv és irod.	120	90	90	205	150	150
Történelem	—	70	70	—	110	110
Földrajz és néprajz	70	40	40	115	70	70
Élő idegen nyelv	70	70	60	100	100	100
Növény- és állattan	40	—	—	70	—	—
Ásvány- és vegytan	—	—	40	—	—	65
Természettan	—	40	—	—	70	—
Számítan-mértan-könyvviteltan	70	70	70	120	120	120
Társadalmi, közgazdasági, jogi ismeretek és mindennapi kérdések	30	35	35	50	70	60
Rajz és műalkotások	40	25	20	70	40	35
Mezőgazdasági és ipari vagy háztartási ismeretek	40	40	40	70	70	70
	480	480	480	800	800	800

²⁸ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 110.160/1946. VKM. számú rendelete a 4841/1946 VKM számú rendelet kiegészítéséről. Köznevelés, 1946. 22. szám.

iskolái kiépülésük időszakában már túlmutattak a felnőttoktatás átmenetiségén. Az, hogy megnyílhatott a dolgozók általános iskolája is, egyrészt az alapképzés fontosságát hangsúlyozta, másrészt realisabban számolt a parasztság iskolai előképzettségével.

A kormányrendelet végrehajtási utasítása és a parasztdolgozók iskoláit szervező miniszteri rendeletek eltérő tanulási feltételeket teremtettek 1948-ig a városi és a falusi dolgozók számára. Bár a parasztdolgozók iskolái kétségtelenül nem nyújtottak olyan tudást ebben az időben, mint a városi, ennek árán is meg kellett szervezni ezeket. Megvalósításuk nagyon fontos politikai kérdés volt, a munkás-paraszt szövetség erősítésének egyik formája. Az intézkedés figyelembe vette a felnőttek iskoláinak első évi tapasztalatait és valóban a gyakorlathoz igazodott. KERESZTURY DEZSŐ vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Nemzeti Parasztpártban elmondott beszéde is ezt hangsúlyozta: „Illyés Gyula maga bejárta a vidéket munkatársaival, vizsgálataik, tervezeiteik alapján jelentettük meg a paraszti dolgozók iskoláinak felállítását szabályozó rendeletet.”²⁹ Ugyanitt jelentette be a miniszter, hogy október közepéig 75 parasztdolgozók iskolája szerveződött az országban közel 2000 tanulóval.

A második problémakör vizsgálata, melyre e tanulmány második része vállalkozott, itt tulajdonképpen befejeződik. Mivel 1946 ősze nem jelent korszakhatárt a dolgozók iskoláinak történetében, az értékelési szempontok a szóban forgó iskolatípus kialakulására vonatkoznak. Szükségesnek látszik, hogy — legalábbis vázlatosan — érintsük a további kibontakozás útját.

Az elkövetkező évek tapasztalatai számos alapvető és megoldásra váró problémát vetettek fel.

Menet közben bebizonyosodott, hogy ilyen rövid tanulmányi idő alatt a tananyag elvégzése a dolgozók iskolájában nem lehetséges. Ezért a középiskolák

Heti órák száma					
évente 2			évente 1		
osztályt végzők számára					
I—II.	III.	IV.	I—II.	III.	IV.
10 (6)	8 (5)	8 (4)	9 (4)	7 (4)	7 (4)
—	6 (3)	6 (3)	—	3 (1)	3 (1)
6 (3)	4 (2)	4 (2)	5 (2)	3 (2)	3 (2)
6 (4)	6 (4)	6 (4)	5 (2)	5 (2)	5 (2)
4 (2)	—	—	3 (2)	—	—
—	—	4 (2)	—	—	3 (2)
—	4 (2)	—	—	4 (2)	—
6 (4)	6 (3)	5 (4)	6 (3)	6 (3)	6 (3)
3 (1)	3 (2)	3 (2)	2 (1)	3 (1)	3 (1)
4 (2)	2 (1)	2 (1)	3 (2)	2 (1)	2 (1)
3 (2)	3 (2)	3 (2)	3 (2)	3 (2)	3 (2)
42 (24)	42 (24)	42 (24)	36 (18)	36 (18)	36 (18)

²⁹ Keresztury Dezső: A parasztság a magyar művelődéspolitikában. Köznevelés, 1946. 21. szám.

felső osztályaiban az 1948/49. tanévtől kezdődően a tanulmányi időt 10 hónapban állapították meg. Szükségessé vált a felnőttek szempontjaihoz alkalmazkodó tantervek elkészítése, amelyeknek bevezetésére 1948-tól került sor.

Ugyancsak 1948 hozta meg a városi és paraszt dolgozók iskoláinak egységesítését, az alsó és középfokú dolgozók iskoláinak új alapokra történő helyezését.

A fordulat éve, a szocializmus építésének kezdete újra felvetette a munkás- és parasztszármazásúak tömeges és gyors, magas fokú szakmai képzésének igényét. Ennek érdekében indultak meg a szakérettségis tanfolyamok.

Az első két-három év tapasztalatai azt mutatták, hogy a dolgozók iskolái beváltották a hozzájuk fűzött reményeket: a felnőtt dolgozók ezrei előtt nyílt meg a szellemi felemelkedés útja.

Кальман Бенё

НЕСКОЛЬКО ПРОБЛЕМ ОБУЧЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ ПО ШКОЛЬНОМУ МЕТОДУ МЕЖДУ 1945—1949 ГГ.

1945 год, год освобождения является исходной' точкой организованного построения обучения взрослых, так как народно-демократическое государство поставило перед собой обучение взрослых, организованной государственной задачей массового размера. Автор разработал два важных и существенных вопроса из круга сложных проблем: первый — условия создания обучения взрослых после освобождения; второй — при каких условиях создавалась вечерняя школа в деревнях.

Kálmán Benő

SOME PROBLEMS OF SCHOOL-LIKE ADULT EDUCATION BETWEEN 1945 AND 1948

The institutionalizing of adult education was started in 1945, the year of Hungary's liberation. It was, namely, people's democratic which instituted this form of instruction, acknowledging it as one of the state's duties and giving it massive dimensions. The author deals with two important questions of this complex theme: 1. the circumstances under which adult education was established following the liberation and 2. the conditions under which workers' schools were organized in the villages.